

СТУДИИ

ФРАНЦИЯ И УБИЙСТВОТО НА ДВАМАТА КОНСУЛИ В СОЛУН (6 МАЙ 1876 г.)

Христо Глушков

Задълбочаването на въстанието в Босна и Херцеговина принуждава френското правителство да съсредоточи усилията на дипломатите на Третата република за събиране на възможно най-пълна информация за поведението, настроенята и намеренията на балканските християни. Мнозинството от консулите между Адриатика и Черно море получават нареждане да изпращат докладите си директно в Париж, а на посланика в турската столица да предоставят копия. По такъв начин във външно министерство постъпва огромна по обем информация, която ориентира дук Деказ и неговите най-близки сътрудници за оформянето на френската позиция в разширяващата мащабите си източна криза. За да бъдат максимално полезни, френските консули в Европейска Турция съобщават за всеки по-интересен разговор, който са провели с местни християни, с турски функционери или чужденци, за движението на въоръжени хора, за поведението на балканските кабинети и на Високата порта. Сред тях, с ерудиция, компетентност и с дълбоки познания за политическите, религиозните и етническите процеси в района, се откроява консултът в Галац Шарл Франсоа Шанпоазо. Той пристига в Пловдив през 1857 г., за да открие френското вицеконсулство, оженва се в Одрин и остава на Балканите повече от 20 години.

През октомври 1875 г. Шанпоазо изпраща доклад на външния министър в Париж, в който го информира за състоянието на духовете в консулския му район, предвид усложнението на обстановката в западните Балкани. Той уверява дук Деказ, че противно на очакванията Румъния и нейните жители не са се възползвали от бунта в Босна и

Херцеговина, за да предявят претенции към Високата порта и нейния съюзернитет по отношение на княжеството. Констатациите на Шанпоазо са, че румънският кабинет не подкрепя материално въстаналите, а му е трудно да прецени дали им симпатизира. “Никакво движение, никаква демонстрация нямаше в Румъния, нито един румънец не се присъедини към херцеговинците, нито една подписка не се откри в тяхна подкрепа между власи и молдовци, а поведението на правителството и страната отказаха много бързо неколцината българи от проектите да създадат комитети.”

И през следващите месеци Шанпоазо продължава усърдно да информира министерството за събитията по долния Дунав. Със затоплянето на времето и засилването на навигацията по реката, във френската столица замислят изпращането на разузнавателна мисия по дунавските пристанища, която да достигне до Видин, а след това по суша да посети Ниш и да се увери в точния брой на турската войска на сръбската граница. В средата на април 1876 г. малкият военен кораб “Петрел”, командван от барон Лангсдорф, пристига в пристанището на Галац. Узнал за мисията на барона Шанпоазо му предлага веднага своето сътрудничество и телеграфира в Париж с молба да му се разреши участие в разузнавателната акция. Шанпоазо се отзовава много почтително за личността и военните качества на барон Лангсдорф, който е бил отличен и от президента на републиката Мак-Махон. “Ние заедно ще изучим за 5 или 6 дни моралното и материалното състояние на турската армия, както и настроенятия на българи и сърби, които живеят там” – убеждава консултът министър Деказ.

Барон дьо Лангсдорф и Шанпоазо са разочаровани от дързостта на турските функционери, които преценяват разрешаването на кризата единствено като Високата порта се наложи със сила на разбунтувалите се християни. Пред двамата французи губернаторът на Силистра е обявил, че турската атака срещу Влашко и Молдова е официално обявена, независимо от статута им на васални княжества. Тези войнствени декларации подтикват Шанпоазо и Лангсдорф да разглеждат внимателно турските укрепителни линии в района на Силистра и да констатират, че те са лишени от артилерия и “напълно изоставени”. Малцината турски войници, охраняващи укреплението при Меджидие, са облечени в “дрипи” и съвсем не им напомнят за военните, които са им показали в околностите на Видин.

Приключвайки наблюденията си от разузнавателната мисия по р. Дунав Шанпоазо, който все още не е узнал за въстанието в България, прогнозира разширяване на бунта през следващите месеци и предположенията му се оказват съвсем точни. “Турските власти не проявяват никакви опасения, ако бъде нарушено спокойствието на българското население, живеещо по брега на р. Дунав. Но те са много по-малко сигурни, и аз споделям като основателно това подозрение, в поведението на тези, които живеят в южното подножие на Балкана, в селищата като Копривщица, Панагюрище, Калофер, Карлово, Сливен, Стара Загора. Ако едно българско въстание започне, то очевидно ще следва линията на планината от района на юг от Шумен до високите върхове, съседни на София.”

На 7 май Шанпоазо получава три кратки телеграми от френския посланик Бургоан с нареждане корабът “Петрел” веднага да замине за Константинопол. Необичайно ранният час на първите две депеши и липсата на каквато и да било допълнителна информация обръкват уравновесения характер на Шанпоазо. Веднага след полунощ на 7 май той получава нареждане от посланика, предназначено за барон дьо Лангсдорф: “Заповядвам Ви да се върнете незабавно в Константинопол.” Час и половина по-късно разтревоженият френски консул получава в Галац втора телеграма от Бургоан с настоятелно искане за спешна информация за местонахождението на военния кораб “Петрел” и кога възнамерява да пристигне в Константинопол, където неговото присъствие е императивно наложено от обстоятелствата.” Няколко часа по-късно Шанпоазо получава и трета телеграма, предназначена за барон Лангсдорф, която буквално го шокира. Изпадналият в паника Бургоан съобщава със заплашителен тон: “Вие много закъснявате в момент, когато изтича френска кръв и може да тече още. Вие поемате една голяма отговорност с упорстването да не се подчините на моите известия.”

Естествено баронът се активизира веднага, натоварва нужните му въглища и рано сутринта на 8 май корабът напуска пристанището на Галац с намерение да пристигне в Константинопол на 10 май. Едва тогава Шанпоазо узнава за смъртта на колегата си в Солун Мулен, убит заедно с германския консул в града Абот от фанатизирана мюсюлманска тълпа при пълната пасивност на местните власти. Френ-

ският дипломат продължава да строи загадки за поведението на посланика, който е запознат с разузнавателната мисия на кораба по Дунав и е дал съгласието си за нейното реализиране. Повече от две седмици – от 20 април до 7 май – Бургоан не е изпращал никакво нареждане на Лангсдорф и Шанпоазо при все че те са го информирали периодично по телеграфа за своя маршрут. Късната пролет и лятото на 1876 г. изпращат френските дипломати на Балканите пред нови и по-драматични изпитания.

Френският посланик в Константинопол Бургоан научава за убийството на двамата консули в Солун в ранните часове на 7 май 1876 г. Той получава телеграма от драгомана на френското консулство в града с кратки обяснения за случилото се при пълна инертност на властите. “Грозеща опасност от ново надигане ... Вие ще прецените дали не трябва да се даде заповед на нашата флота да бъде в готовност.”¹ Това известие заварва френския посланик неподготвен. Той е образован аристократ, популярен писател, който само преди година е заел поста в турската столица. През тези месеци Бургоан е свидетел на засилващия се религиозен фанатизъм на мюсюлманите и на призивите им за насилие срещу исканията на християнските поданици на Империята, но не си е представял, че тъкмо френски дипломат ще бъде невинна жертва на обществената възбуда. Почти веднага след това първият драгоман на Дивана пристига във френското посолство, за да изрази най-дълбоките съжаления на турското правителство и неговите намерения да накаже виновните. По неговите думи за Солун заминава военен кораб с двама висши функционери, които имат нужните пълномощия да възстановят обществения ред. Бургоан и неговият германски колега барон Вертер са помолени да определят по един дипломат, който да ги придружи и да се увери на място в бързото ликвидиране на безредиците. Бургоан изпраща в Солун втория драгоман на посолството Робер.

Двамата посланици се срещат веднага с Великия везир, пред когото настояват за “бързо и строго наказание” на главатарите на престъплението. “Ние го помолихме да съобщи на султана за нашето искане” – докладва в Париж Бургоан. Уговорено е двамата консули да бъдат погребани от турските власти в Солун като им се отдадат нужните в такива случаи почести². Махмуд паша им е обещал да

изпълни всичко, което са поискали двамата посланици. Едва ли тогава Бургоан си е давал сметка с колко безразличие, безотговорност и съзнателна мудност от страна на турските функционери и министри ще се сблъска, за да успее през следващите седмици да уреди изплащането на обещаните парични компенсации. Нещо повече – през цялата 1876 г. той ще настоява за правосъдие и за справедливи присъди на убийците на френски поданици в Пловдивско³.

Един час по-късно се събира дипломатическият корпус и шефовете на мисии вземат решение да поискат от турското правителство прилагането на извънредни мерки. Те предвиждат:

1. Да се изпрати циркуляр до валиите и каймакамите, в който да им се внуши отговорността за безредиците.
2. Да се обуздаят някои фанатизирани турци.
3. Да се обяви пред местните власти в Империята бързото наказание на виновните от името на султана.

Посланиците на Русия, Австро-Унгария и Италия отправят настоятелна покана до техните консули в Турция за пълно съдействие на двамата свои колеги. Към тях се присъединява и английският посланик Елиот, тъй като убитият германски консул е англичанин. Присъствалият на събирането външен министър Решид паша приема без условия всички искания на посланиците и обещава, че сигурността на чуждите граждани и общественият ред в Солун ще се възстановят. Оказва се, че италианският консул е проявил кураж и солидарност със своите нападнати от тълпата колеги и е настоял пред местните власти спешно да изпратят войска в джамията. По-късно градският управител е признал, че му е било невъзможно да спаси двамата консули от фанатизираната тълпа⁴. Поради опасенията, че подобни настроения срещу християните могат да се пренесат и сред мюсюлманското население в турската столица, посланиците на шестте Велики сили решават всеки от тях да поиска изпращането на още по един военен кораб в Константинопол, както разрешават договорите. В Париж по предложение на външния министър Деказ и със съгласието на президента Мак-Махон, министерството на флота командирова военния кораб “Шато-Рено” и една ескадра за маневри⁵.

На 10 май Бургоан отново информира министерството в Париж за събитията в Солун и ги обяснява с религиозния фанатизъм на

мюсюлманското население. Убийството на френския дипломат нарушава душевното равновесие на колегите му в посолството, което ясно личи от кореспонденцията на посланика. “Дори в Константинопол – пише той на министър Деказ – общественото вълнение от няколко дни се увеличи чувствително. Улемите и софтите купуват открито оръжие. Говорят за конспирации било срещу християните или срещу султана и много важни събития могат да се случат в най-близко време.” Неясната посока, в която би могло да избие общественото недоволство, сериозно тревожи Бургоан и без да крие опасенията си за живота и собствеността на френските поданици в турската столица, той настоява в Париж за изпращането на повече военни кораби. Дипломатическото хладнокръвие е напуснало Бургоан и той “изразява желание” да види цялата средиземноморска военна флота на Франция събрана близо до Константинопол. За да не се навлиза на първо време в турски води, той препоръчва като сборен пункт за корабите пристанището на Пирея. Посланикът мотивира искането си с уточнението, че генерал Игнатиев е настоял пред своето правителство за втори руски военен кораб, снабден с артилерия и по-голям екипаж⁶.

На 10 май Бургоан информира Париж и за събитията в България. “Българското въстание изглежда, че приема един много сериозен характер и мястото, в което то избухна, показва, че е ръководено от хора, които познават войната.” Повлиян от военния аташе капитан Торси френският посланик предполага, че българското въстание стратегически правилно е обхванало региони, които контролират комуникациите с Босна и Централна Европа⁷. Но българското въстание не занимава Бургоан. Той е дълбоко впечатлен от жестокото убийство на двамата консули и вниманието му е изцяло ангажирано от неяснотата в поведението на мюсюлманските духовни водачи, които продължават да купуват оръжие. Известно облекчение за дипломатическия корпус е пристигането на втори руски кораб, както и очаквания през следващите дни полицейски кораб от Италия. Оказва се, че корабът “Шато Рено” е предоставен на френските дипломати в Бейрут и забавянето му принуждава Бургоан да продължи с настоятелните искания за военна закрила от Париж.

Каква е реакцията на френското правителство? В инструкция от 13 май Деказ споделя тревогата на Бургоан от мащаба на вълнения-

та в Османската империя. Според френския външен министър актовете на насилие напомнят най-лошите дни в турската история и той се учудва, че стават в столицата и големите градове, без да се санкционират от правителството. “Днес Високата порта има да изпълни едно императивно задължение към самата себе си и към Европа; и то е да попречи на тази агитация да се разпространява и за да я пресече незабавно тя не трябва да се колебае при вземането на най-енергични мерки.” Френската дипломация упорито следва възприетата линия на подкрепа на всички усилия, които целят ограничаването на кризата в Османската империя и умиротворяването на въстаналите райони. Убийството на двамата консули сближава позициите на двете засегнати страни по Източния въпрос и германският посланик в Париж показва на Деказ нареждането на Бисмарк да се съгласуват действията на немската дипломация в Константинопол с френската позиция⁸.

Френският външен министър не закъснява с положителния си отговор на немското предложение за съгласуване на действията на Париж и Берлин пред турското правителство, не само от тактически съображения за оказване на по-ефикасен натиск върху султана и турските министри. Сближението и единството на Великите сили е стратегическата цел на Деказ за миролюбиво решаване на източната криза, без прилагане на сила и военна окупация. В инструкцията до посланика в Берлин Гонто-Бирон той изразява надежда, че основният извод от убийствата в Солун, който Европа е длъжна да направи, е необходимостта от спешно омиротворяване. Кризата веща усложнения във всички райони на Османската империя и излага на опасност интересите и на християни, и на мюсюлмани. Той очаква решенията на тримата канцлери – Горчаков, Бисмарк и Андраши, които се събират в Берлин, да насърчават мирен подход за възстановяване на обществения ред на Балканите и уговаря посланика да улеснява усилията им в тази посока⁹.

Деказ не смята, че съществува връзка между събитията в Херцеговина и убийството в Солун, нито че то е преднамерен акт на мюсюлманска конспирация срещу християните. Поради това не се налага промяна във френската външна политика, въпреки трудността да се запази хладнокръвие при подобно предизвикателство към Велика сила. Но по-голямото опасение на министъра е да не се достигне до разпа-

дането на Османската империя с всички непредвидими последици, което ще застраши сигурността на Франция и ще я лиши от възможността да съхрани традиционните си позиции не само в Турция, но и в Средиземно море. Тъкмо затова той се задоволява да осъди мюсюлманския фанатизъм и неговите антихристиянски изстъпления, чието дело са убийствата в Солун и жестокостите в България. Но както на посланика в Берлин, така и на Бургоан той внушава да се използва всяка подходяща възможност за утвърждаване единството на шестте сили. Дори при убийството на френски дипломат на своя пост. Дали такъв подход щеше да избере Англия, макар че Хенри Абот е неин поданик¹⁰. Ето заключението на Деказ: “Вследствие на кървавите безредици в Солун общото състояние на духовете позволява едно съглашение на шефовете на дипломатическите мисии в Константинопол ... важно е това съглашение да се поддържа. Аз виждам от новините, които получавам от Англия и Италия, че тези две страни увеличават морските си сили в Леванта. Английската флота отива в Смирна, а нашата в Безика. По Ваше настояване един от нашите най-добри съдове е на път за Солун. В преговори съм с морския министър за изпращане на друг кораб.”

Възможна ли е друга политика, различна от тази, която провежда френското правителство, оглавявано от Жюл Дюфор (1798–1881), бивш министър на Луи Филип в годините на Юлската монархия, известен адвокат и член на Френската академия?¹¹ Този кабинет на левия център поставя началото на триумфа на републиканците, които за пръв път след провъзгласяването на Третата република на 4. 09. 1870 г. си обезпечават мнозинство в камарата на депутатите¹². Но и в новия кабинет министерството на външните работи е поверено на дук Деказ, който не променя предпазливата външна политика. Ако бе възприел по-авантюристична позиция, то страната би се изправила пред сериозни изпитания и рискове, които могат да я доведат до нова война с Германия. От друга страна, съюз с Русия и Англия е немислим, поради настроенията на руския царизъм и егоистичната политика на световния съперник Англия.

Идеята за реванш се пропагандира предимно в монархическите среди, които я използват като средство за съхраняване на политическото влияние. Но след неуспеха да се

осъществи монархически преврат през 1874 г. поради колебанията на претендента за престола, граф Шамбор, позициите на монархистите отслабват. Германският канцлер Бисмарк съвсем не е безразличен към формата на управление във Франция и сериозно се опасява, че връщането на монархията неизбежно ще усложни отношенията между двете страни, тъй като управляващият владетел в Париж ще се нуждае от военни победи за укрепване престижа на династията му. В този смисъл, колкото и куриозно да звучи, Бисмарк има принос за утвърждаването на републиканските институции, но не в собствената си страна, а във Франция¹³.

През втората половина на май вълненията на мюсюлманите, подготвени от религиозните водачи в Константинопол, вземат застрашителни за правителството мащаби. Непопулярността на Великия везир, предизвикана от неуспехите в Херцеговина, финансовият банкрут, засиленото влияние на Русия и граф Игнатиев, увеличават гнева срещу Махмуд паша. “Тези чувства са експлоатирани успешно от една партия, която мечтае да възстанови Турция с героични средства. Тези хора, при които се наблюдава едно смесване на омраза срещу европейците и възхищение от техните политически институции, искат установяването на една конституция.”¹⁴ – съобщава Бургоан.

Посланикът е свидетел на общото желание да се установи контрол върху разходите и да се обезпечи сигурност за функционерите на държавата срещу срамните и необясними капризи на турските министри. Идеите на тези радикални турци се разпространяват сред младежите, макар че недоволството е завладяло всички слоеве на обществото. Те апелират да се увеличи абсолютната власт на султана с приемането на конституция. “Човекът, който ръководи общественото мнение и чието име е във всички уста като бъдещ спасител на Турция, е бившият Велик везир Мидхад паша. Той е между тримата или четиримата най-забележителни мъже в Империята. Ако този термин би могъл да се употреби за един турчин, той е един идеолог.”

Бургоан представя Мидхад като привърженик на конституцията, на военна служба и за християните, както и на контрола на държавните финанси от “независима асамблея”. Според разпространяваните слухове в столицата, той се ползва с голямо доверие сред английските министри и е противник на Русия. Бургоан не изключва

възможността, при определени обстоятелства, софтите да наложат Мидхад в управлението на държавата. Анализирайки събитията в Константинопол от 10 май насетне, Бургоан е на мнение, че този момент е дошъл, тъй като софтите прекратяват учебни занятия, купуват оръжие и барут, събират се на тайни места. Техните действия плашат християнското население, което се опасява от пожари и жестокости. На 11 май се събират 3-4 хиляди религиозни мюсюлмански водачи, които подготвят адрес до султана с искане за отстраняването на Махмуд паша, когото обвиняват в измяна на турските интереси. Те настояват за назначаването на Мидхад за Велик везир, а Халил Шериф паша – за външен министър. В адреса е изразено желание за приемането на конституция и за отпращането на генерал Игнатиев в Русия. Изплашен от решимостта в поведението на софтите и моллите Абдул Азис уволнява Великия везир и тази новина успокоява временно турската столица.

Вечерните притурки на вестниците веднага информират, че министерските промени са осъществени, но посочените държавни мъже не се оказват между избраниците на султана. Едва на следващия ден той обявява решението си и назначава за Велик везир Мехмед Ружди паша, а Хюсеин Авни за военен министър. Макар и не напълно удовлетворени софтите приемат новите министри и подновяват учебните си занятия. Но тъй като радикалните бунтари имат многобройни привърженици в армията, султанът веднага нарежда да се изплати на гарнизона в Константинопол месечната заплата при все, че войници и офицери не са получавали никакво заплащане в продължение на няколко месеца.

Бургоан успява да се срещне с новия Велик везир само няколко дни след назначаването му и го представя в Париж в най-благоприятна светлина. Той го определя като “най-уважавания човек в Турция”, който 50 години е бил на служба в Империята и за трети път поема престижния пост. Неговата популярност е свързана с репутацията му на неподкупен, което е много рядко явление в Турция, където всеки висш чиновник бърза да направи състояние. Но тези заслужаващи уважение качества едва ли ще се окажат достатъчни, за да изведе страната от кризата. Неговата нерешителност при вземането на решения, напредналата възраст и влошеното здраве карат Бургоан да прогнозира, че

няма да остане дълго време Велик везир при положение, че софтите се стремят да наложат в управлението на държавата техните водачи. Мехмед Ружди оказва любезен прием на френския посланик, обещава му виновните за убийството в Солун да бъдат строго наказани, а турското правителство да заплати обезщетение. Но той се оказва много по-загрижен от появата на френски кораби край Солун, тъй като биха могли отново да предизвикат раздразнение с непредвидими последици сред мюсюлманите в града.

По настояване на Бургоан след 6 май дипломатическият корпус се събира ежедневно в руското посолство и заседанията се ръководят от граф Игнатиев като доайен. На тези срещи европейските дипломати обменят мнения и съгласуват действията си в случай, че настъпят сериозни инциденти. Със задоволство Бургоан съобщава в Париж: “Едно пълно съгласие господства тук между нас. Нашите събирания ще продължат толкова дълго, колкото го изискват обстоятелствата.”¹⁵ Въпреки това Бургоан не престава с настоятелните искания за изпращане на френски кораби в близост с турската столица. На 19 май Деказ изразява огорчението си от отказа на Англия да подкрепи Берлинския меморандум и определя нейното изолиране от останалите пет Сили като “обществено бедствие”¹⁶. Но убеждението, че само съгласуваната позиция и единодействието на шестте по отношение едновременно и на бунтовните провинции и на Високата порта го заставят да не приема с примирение решението на Лондон.

Деказ започва преговори с английското правителство, за да конкретизира естеството на възраженията му и причините за отказа, както и с надежда, че е в състояние да промени обявената негативна позиция. Мисията на френския външен министър се оказва изключително деликатна и трудна, макар че почти единодушно дипломатическият елит в Европа признава дук Деказ като най-подходящия парламентър на подкрепилите меморандума от Берлин държави. Първи турците се опитват да провалят неговата посредническа мисия и техните дипломати усърдно внушават, че и Франция е на път да се откаже от сътрудничество с трите империи. Подобна версия предизвиква изненада в европейските столици и френските посланици са принудени да искат информация за истинските намерения на своето правителство.

Увеличаването на броя на британските кораби в Средиземно море подхранва с илюзии въображението не само на турските министри, но и на обикновените жители на турската столица. Между тях се разпространява слухът, че Англия ги покровителства открито, а Франция ще се присъедини към нея и кримската коалиция срещу Русия от 1853–1856 г. ще се възстанови отново. Присъствието на английския средиземноморски флот в залива Безика впечатлява турците прекалено много и те се успокояват с мисълта, че Англия ще ги предпази от “московските амбиции”. С поведението си командващият Врюмон подхранва подобни надежди като гостува често на Елиот, разглежда демонстративно града и не бърза да го напусне. Турските функционери очакват подобно поведение и от Франция, въпреки официалните декларации на Париж в подкрепа на решенията, приети от тримата канцлери в Берлин. Бургоан приема показността в поведението на английските дипломати и офицери в Константинопол “със съжаление” и дава нареждане френските военни кораби да не се присъединяват към английските демонстрации.

Деказ упреква турските министри, че насърчават изолирането на Англия от останалите Велики сили и обективно действат против собствените си интереси, защото европейските държави ще бъдат принудени да организират морска демонстрация срещу Турция и ще увеличат безредиците в Империята. Ако добре съзнава опасността за нейната независимост и интегритет, Високата порта не би трябвало да отхвърля идеята за примирие, което ще ѝ позволи да осуети снабдяването на бунтовниците с оръжие и припаси в Босна и Херцеговина. Деказ е уверен, че позицията на Турция би била по-силна и по-печеливша, ако Англия остане в концерта на шестте Сили, за да не допуска увлечения в техните решения. В поверителна телеграма той възлага на Бургоан да внуши на турските министри, че биха могли да възразят на налаганите им от Европа отстъпки с мотива, че се нарушава “духът и буквата на договора от 1856 г.”. Високата порта би могла да предложи на Силите-гарантки и свикването на една конференция за съвместно обсъждане на балканските проблеми. Но верен на предпазливата си позиция Деказ нарежда на посланика това внушение да се изрази

косвено и деликатно, за да се създаде впечатление, че инициативата принадлежи на Високата порта.

Бургоан споделя като разумни аргументите на своя министър и веднага се среща с Великия везир и външния министър, за да ги убеждава колко по-полезна би била Англия за турската кауза, ако не се изолира от останалите Сили. Но и двамата турски министри остават непреклонни, откроявайки и много неудобства в единството на Европа по отношение на Турция. Логично плахият опит на френската дипломация да предотврати изолирането на Англия с участието на самата Турция не дава резултат. Деказ се опитва да повлияе директно на Англия, но външният министър Дерби е категоричен, че той и неговите колеги от кабинета не одобряват почти цялостно меморандума от Берлин. Поради това от Париж решават да подкрепят документа, примирени с изолирането на Лондон.

По време на срещата си с външния министър Рашид паша Бургоан обсъжда различни въпроси, между които паричната компенсация за убития консул Мулен. Той е изненадан от промяната в поведението, тона и аргументите на турския министър. “Невъзможно бе да не се разпознае в неговия речник този на г-н Елиот и аргументите, които той не престава да сътворява в подкрепа на отказа, който неговият кабинет направи, да върви едновременно с останалите Велики сили. Подкрепата на Англия е от естество съвсем да окуражи турците в съпротивата, която те нямаше да оказват, ако се чувстваха изоставени от всички.”¹⁷ Рашид дава уверения, че движението на софтите в столицата вече се нормализира и че не съществуват повече опасения от тяхна интервенция срещу правителствени институции и отделни министри. На Бургоан е внушено, че положението в Империята бързо се нормализира и събитията приемат “своя обичаен ход”. За посланика е “илюзия” да се вярва на подобни твърдения, тъй като съобщенията на френските консули донасят за засилване на религиозната агитация и изостряне на конфликтите между мюсюлмани и християни.

Не е случаен фактът, че тъкмо в такъв момент Мидхад е назначен за министър без портфейл. Той принадлежи към партията, формирана от влиятелни личности в турското общество и техни симпатизанти, които се обявяват открито за едно ограничаване на авторитарния режим. Те намират насърчение във всички онези

държавни актове, издадени след натиск и политическо влияние на западните държави през XIX век. Тяхната програма, неясна по характер, но с либерално съдържание, се оказва привлекателна и спасителна за Империята в представите не само на функционерите на Високата порта, на висшите офицери и религиозните водачи. От всички турски реформатори по това време Мидхад е най-авторитетен с идеите си за обновяването на обществените структури и отхвърляне на настойничеството на Европа. Чувството за накърнено национално достойнство е било силно изявено и в предишните десетилетия, но в годините на източната криза то завладява всички социални слоеве на столицата и се конкретизира в общо желание да не се допуска чужда намеса. “Това желание става характерна черта на ситуацията: в двореца, на Високата порта, в джамиите, навсякъде, където се обсъжда обществения живот, то се проявява с голяма активност. Мидхад и неговите съмишленици са обявени за представители на нацията и от тяхната инициатива се очаква удовлетворяване на националната гордост.”¹⁸

В такава обстановка на несигурност, на обществени безредици и засилено недоволство в турската столица на 30 май 1876 г. султан Абдул Азис е свален. Група съмишленици на Мидхад умело се възползват от непопулярността на владетеля, от общественото недоволство и поставят на престола Мурад V. Династичната промяна вероятно е осъществена със знанието и одобрението на английската дипломация, тъй като в една от телеграмите си от тези дни Бургоан отбелязва, “английският посланик не скрива задоволството си”¹⁹. Каква е реакцията на френската дипломация? От името на своето правителство Деказ изразява надежда, че Мурад V ще следва друга политика, различна от тази на неговия предшественик и ще открие една ера на обновление на Османската империя. Той препоръчва да се направи опит за примирие в Босна и Херцеговина като се склонят бунтовниците да сложат оръжие. Чрез посланик Бургоан френският външен министър настоява Турция да започне преговори с черногорския княз по спорните въпроси и в този смисъл разговаря и с турския посланик в Париж. “Регулирането на сегашните трудности – подчертава Деказ, – е подчинено на поведението, което Високата порта ще възприеме от първите дни.”

Свалянето от престола на Абдул Азис, както и на министерските промени, довели на власт водачите на младотурците, се оценяват в Париж като появата на нов елемент в Източния въпрос – засилването на турския национализъм. Новите турски министри замислят спасяването на Империята с прокламирането на конституционен режим, равенство на нациите и провеждането на реформи²⁰. Физическото отстраняване на две от най-влиятелните фигури в новия министерски съвет — Мехмед Ружди паша, Велик везир и военния министър Хюсейн Авни паша, убити от турски офицер, останал верен на сваления султан, е показателно за сложния характер на положението в столицата и за съпротивата срещу намеренията на младотурците²¹.

По инициатива на австрийския канцлер Андраши, дук Деказ е натоварен с мисия да изглади различията между петте държави, подписали Берлинския меморандум и Англия. Отговорът от Лондон е обезкуражаващ. “Аз не мисля, че при сегашното положение на нещата може нещо да се спечели, ако подновим дискусията между нас” — обявява Дерби. Този категоричен отказ принуждава Деказ да натовари посланика в турската столица Бургоан да съгласува действията си с представителите на Русия, Германия и Австро-Унгария, както и с посланика на Италия, за връчването на идентична нота пред Високата порта. Александър II, който по това време пребивава в немския курорт Емс, одобрява решението на Деказ и изразява надежда, че Франция няма да се отдели от Русия. Руската дипломация активно подкрепя единството на Великите сили и настоява официалното признаване на новия султан Мурад V да бъде предшествано от едно съглашение на петте сили.

Без да се отклонява от възприетата линия на сближение с Русия, от която очаква подкрепа при всеки войнствен порив на железния канцлер, дук Деказ продължава усилията си за сближение с Англия. Той съзнава, че нарушеното единство на Великите сили окуражава турските министри в съпротивата им срещу апелите за реформи и толерантност към християните, ограничава моралния ефект от наметаната на Европа за възстановяването на мира в разбунтувалите се провинции на Турция. Деказ преценява, че процедурата по официалното признаване на Мурад V е “щастлив повод” да се възстанови съгласието на шестте сили-гарантки, защото Англия подобно на остана-

лите големи държави, натоварва своя посланик в Константинопол да продължи контактите си с Високата порта, без официално да се представя на новия султан. Това усърдие на френския външен министър изпълва руския канцлер Горчаков с подозрение към Деказ и в срещите си с френските дипломати той видимо показва разочарование. В Емс в началото на юни той показва на Гонто-Бирон текста на телеграмата, предназначена за граф Игнатиев в Константинопол. “Аз забелязах в него думите “колебанията на Франция”, “нейните илюзии за резултатите от започнатите преговори с Англия” и “загубата на време” – пише в доклад френският посланик в Германия. Той се опитал да обясни на Горчаков, че Франция активно подкрепя единството на Силите, но намира за целесъобразно да не се допусне изолирането на Англия и нарушаването на “общото съгласие”. Но Горчаков изслушва с видима досада думите на френския дипломат и упреква Деказ, че с опита си за посредничество между Англия и трите империи е загубил твърде много време на европейската дипломация, ръководен от желанието да подчертае ролята на своята страна за запазването на мира²².

Всъщност раздражението на Горчаков от двусмислените инициативи на френския външен министър има и друго основание. В края на май руският канцлер отправя към Деказ настоятелна молба да му съдейства “активно” за едно сближение между Русия и Англия. Точно една година преди това с категоричната си защита на френските интереси Александър II и Горчаков предотвратяват военен конфликт между Германия и Франция, предизвикан от опасенията на Бисмарк от бързото възстановяване на френската армия²³. През следващите месеци Деказ многократно използва всеки подходящ повод да благодари на царя и неговия пръв министър, да им засвидетелства симпатии, уважение и готовност за сътрудничество. В този смисъл Горчаков преценява, че френската дипломация би могла да се ангажира с деликатната мисия на посредник, който да убеди Лондон в необходимостта от по-близки и по-съгласувани действия в разрешаването на балканската криза с Русия.

Дук Деказ започва преговори с Лондон и дискретно уведомява френския посланик маркиз Д'Аркур за своите намерения. В същото време той натоварва посланика в Берлин Гонто-Бирон да замине за Емс и да му служи за връзка с почиващия в курорта канцлер Горчаков.

На 15 юни в Париж се появяват първите добри вести. С телеграма Гонто-Бирон уведомява Деказ, че е “намерил” руския канцлер усмихнат, добре разположен и откровен. “Англия ни направи аванси, аз няма да го крия от вас”, започва разговора Горчаков и добавя “самата Англия започна да разбира също опасността от разединението”. Два дни по-късно Гонто-Бирон и Горчаков отново се срещат в Емс, за да се информират за хода на водените преговори с посредничеството на Деказ. На 17 юни те всъщност разговарят два пъти. Сутринта Гонто-Бирон му представя предложенията на Лондон, част от които Горчаков определя като приемливи за Русия, а останалите решително отхвърля.

Вторият му разговор се провежда късно вечерта след получаването на руската дипломатическа поща от Париж. Прочел докладите на посланик Орлов руският канцлер вече има вид на спокоен и разведрен човек, който оценява високо замислите и усилията на френската дипломация. Изпълнявайки инструкцията на своя министър, Гонто-Бирон го е запознал с последните резултати от преговорите, които Деказ е започнал с основната цел сближението между Англия и Русия с оглед съхраняването на мира. Той е добавил, че английският външен министър на свой ред също е засвидетелствал “искрена и сърдечна признателност към френското посредничество”. Горчаков уверява френския дипломат, че има основания за надежда да се достигне в крайна сметка до англо-руско споразумение въпреки консерватизма и пресудите на Дизраели.

С Гонто-Бирон в Емс разговаря и Александър II. Със смесено чувство на любовност и задоволство той заявява на френския дипломат: “Моите последни новини от Париж са много удовлетворителни, аз съм радостен да Ви го кажа.” Неговото удовлетворение е, че Англия е възприела по-разумна позиция и че се очертават реални възможности за единодействие. Задоволство от френското посредничество между Русия и Англия изказва и Вилхелм I, германският император, който също е по това време в Емс и се оказва посветен за естеството на преговорите в Лондон. Но той е забелязал един съществено момент при тяхното провеждане, който показва, че смущението на Горчаков съвсем не е било случайно. Вилхелм I заявява на Гонто-Бирон: “Англия направи всичко, за да ви увлече на своя страна, но вие не склонихте да се отделите от нас.”²⁴

В еуфорията, предизвикана от възможността да се подобрят руско-английските отношения и по такъв начин да се възстанови единството на Великите сили в Европа през лятото на 1876 г., не се включва единствено френският външен министър. Куриозното е, че той най-много работи за сближението на техните позиции, но констатира, че въпреки положените усилия Англия и Русия не успяват “да намерят терена за съвместна дейност”. В посредническата си мисия Деказ се сблъсква с предубеждения, с противоречивите стопански и политически интереси на двете страни, с недоверие и емоции, което затруднява намирането на сполучлив изход. Не случайно още в първите дни на юни 1876 г. той споделя с Гонто-Бирон – “какво средство ми оставят, за да се разбере с английския кабинет, когато го изключват дори от преговорите за признаването на султана”.

През следващите дни става ясно, че сближение между Русия и Англия няма да се постигне. Десетина дни след речта на Дизраели, произнесена на 9 юни, която руските държавници приемат като недостатъчно конкретна, той се среща с руския посланик Шувалов в дома на барон Ротшилд. Първият министър на Англия упреква Австро-Унгария и Русия, които са стопирали войнствените манифестации на Сърбия. Според Дизраели на този етап от конфликта между въстаналите поданици на султана, подкрепяни от князете на Сърбия и Черна гора, и Високата порта, нищо не се печели с “умереност”. Той представя войната между тях като неизбежна и то колкото по-рано е нейното начало, толкова по-добре, за да бъде тя краткотрайна. Дизраели предвижда, ако турците бъдат победени, то Босна и Херцеговина да получат автономия, а Сърбия и Черна гора да бъдат компенсирани с известни териториални придобивки. Но ако турците се окажат победители, Дизраели е на мнение, че Европа е задължена да се намеси, за да предотврати налагането на жестокости и да настоява за въвеждането на институции, подобни на тези в Крит. Английският пръв министър поканва Шувалов да обсъди с външния министър Дерби детайлите по предложената му програма за разрешаване на балканската криза.

Дерби очертава подобни варианти за приключване на източната криза. Той обяснява най-напред, че неговата страна се е присъединила към подписалите нотата на Андраши държави, без да е уверена в ефикасността на подобна комбинация, ръководена от намерението да

не се отделя от Силите. Но английската дипломация не одобрява Берлинския меморандум и го определя като компромис, който не представя реално нито една от тенденциите в политиката на трите империи – Русия, Германия и Австро-Унгария. На логичния въпрос на Шувалов защо тогава английският кабинет не е направил своевременно контрапредложение, Дерби отговаря двусмислено, че “моментът не дошъл”. Той очаквал обещаните реформи от Високата порта и регулиране на кризата без намесата на Европа²⁵.

Узнал за характера на тези преговори Горчаков ги приема като отправна точка за едно съглашение. Русия се стреми да избегне жестокостите на една гражданска война, но е заинтересована от идеята на Дизраели за автономия. “Кабинетът в Петербург преследва същата цел – твърди руският канцлер, – но с други по-бавни средства и по-малко директни; може би в действителност е по-добре да се достигне до нея по-бързо.” Горчаков предпочита Високата порта да бъде убедена от Европа, че при настъпилите обстоятелства на Балканите е далеч по-разумно да предостави автономия по мирен път вместо в резултат на ожесточена война. Единодушно е мнението, че най-ефективно в този смисъл би могла да действа единствено Англия. Ето защо Русия настоява чрез своя посланик в Лондон, английският кабинет да представи свои конкретни предложения. Най-сетне Горчаков очаква, че ако единството на петте Велики сили по източната криза се запази, то Лондон е естествено да потърси нови варианти за разрешаване на кризата и обезпечаването на окончателно съглашение на шестте държави.

На 2 юли, когато Сърбия започва война срещу Турция, позицията на европейските държави става много по-ясна. Англия обявява, че когато сърбите бъдат победени, ще настъпи момента за намесата на Силите-гарантки. Според Лондон невъзможността за мирно и директно разбирателство между бунтовниците, подкрепяни от Сърбия и Черна гора от една страна, и Високата порта от друга, е очевидна. Европа няма друга алтернатива освен да обяви принципа на абсолютна ненамеса. Но в английската програма не е предвидено, че в случай на победа на сърбите, Босна и Херцеговина ще бъдат присъединени към Белград. Деказ преценява този факт като повод за основателна претенция на сръбския кабинет да обяви войната, но тъкмо тази претенция Австро-Унгария най-решително оспорва. Програмата на Дизраели –

Дерби получава одобрението на Деказ, който е принуден да се съобразява и с амбициите на Виена. Тя предвижда абсолютен неутралитет “до момента, в който резултата от започналата война се очертае”. След това, ако загубят, разбунтуваните провинции да получат институции, подобни на тези в Крит, а при победа – автономия като Сърбия и Черна гора. Вместо съглашение с Англия, руското правителство успява да съгласува позициите си с Австро-Унгария в Райхщад²⁶.

Интензивните срещи на държавни глави и министри през лятото на 1876 г., разменените официални концепции и конфиденциални мнения за разрешаването на балканската криза, както и докладите на френските дипломати в големите европейски столици, позволяват на Деказ и френските министри да си изяснят конкретните намерения на всяка от държавите, от които реално зависи възстановяването на мира. Германският канцлер Бисмарк обявява в началото на юни, че си е обезпечил шестмесечен отпуск, за да се лекува и се оттегля в Кисинген. В отпуск излиза и държавният секретар Бюлов, а външното министерство временно е поверено на Радовиц, пълномощен министър в Атина, като най-добре запознат с балканските проблеми. “Железният канцлер многократно подчертава, че Германия не е пряко заинтересована от Източния въпрос, но ще полага усилия за запазването на мира и на добрите отношения със своите съюзници. След споразумението в Райхщад Бисмарк за пръв път отдава по-голямо предпочитание към Виена, отколкото към другия съюзник Русия, което впечатлява френските министри и дипломати²⁷.”

Що се отнася до Англия френските дипломати констатираат, че съществуват известни различия и нееднакви мнения между Дизраели и Дерби. Своя позиция имат и повечето от влиятелните посланици. Лорд Одо Ръсел, който представя Лондон в германската столица, одобрява Берлинския меморандум и с много резерви приема изолирането на своята страна от решението на Силите. Той заминава за Лондон и депозира своята оставка, но тя не е приета и той остава на поста си в Берлин. Правителството оправдава своето поведение с обичайния аргумент, че то действа единствено в защита на британските интереси²⁸. Самият Солсбъри желяел да види края на турската власт в Европа, но е убеден, че това не може да се постигне без война между Силите. Подобни са разсъжденията на външния министър Дерби.

Часове преди отпътуването си за Райхщатд, австрийският канцлер Андраши, който умело се изолира от чуждите посланици, сам отива при френския посланик Воге. Той споделя с него безпокойството си, че автономията предвиждана в английската програма, би могла да доведе до “унищожителна война” на Балканите, да окуражи въстанието в България и да стопира обещаните от Високата порта реформи. Всъщност Андраши се опасява от образуването на мощна агломерация от славянско население по южната граница на двуединната империя. Тъкмо срещу подобна евентуалност австрийският министър търси гаранции и това е основният мотив на неговото посещение при Воге. В отговор френската дипломатия е готова да внуши на Силите, че е разумно да се избягват комбинациите, които биха могли да доведат до реална заплаха за сигурността по границите на Австро-Унгария. Деказ усърдно насърчава едно споразумение между Виена и Петербург като най-надежден залог за преодоляване на кризата²⁹.

По това време Бургоан получава акредитивните си писма, подписани от президента на републиката Мак-Махон, с уверения, че е упълномощен да представлява интересите на Франция в империята на султан Мурад V. Но посланиците на Великите сили имат много неясна информация за здравословното състояние на турския владетел. От деликатност Бургоан не иска среща с Мурад V веднага, а се уговаря с турския външен министър да изчака настъпването на подходящ момент. Турските висши функционери не дискутират здравословното състояние на новия султан, но слуховете за поражения на мозъка и кръвта на Мурад V проникват във всичките посолства. “Уверяват, че нещастният принц е попаднал в едно състояние близо до оглупяването. Едно подобрене е съмнително, макар че не се отчайват. Не липсват хора, които предвиждат в най-близко време абдикация или насилствено сваляне и ние сме много далеч от надеждите, които имахме в първите дни.”³⁰

Драматично се оказва и финансовото положение на Турция през лятото на 1878 г. и службата за лихвите и амортизацията на турския дълг отлага плащанията “за по-добри времена”. Към мюсюлманското население са отправяни патриотични апели за парични помощи и френските консули съобщават, че богатите граждани се отзовават с различни суми. Създава се дори впечатление, че това ще бъде един

нов данък и че създадената от епохата на величието на Турция данъчна система ще се опрости. Финансовите затруднения на Високата порта забавят и съвременното изплащане на паричната компенсация за убийството на консулите в Солун. В продължение на седмици германският посланик Вертер и Бургоан продължават настоятелно да изискват строги наказания за виновните и изплащане на обещаното парично обезщетение на семействата на двамата дипломати.

От вниманието на Бургоан не убягва фактът, че френските кораби в Солун, както и морските съдове на останалите Велики държави, дразнят самолюбието на турците и единствено, за да се освободят от техния контрол, те биха могли да ускорят изплащането на уговорените суми. Но усилията на двамата дипломати трайно се сблъскват с турската инертност и оправданията, че военните задължения поглъщат много средства. Бургоан и Вертер са принудени да искат нови инструкции от своите правителства, тъй като турският външен министър е предложил да започнат преговори в Лондон между френския посланик Д'Аркур и неговия турски колега Мусурус паша за паричните компенсации. Но в Париж преценяват това начинание като тактически ход за забавяне на процедурата и отлагане в неопределено бъдеще.

“Финансовите трудности продължават да бъдат големи и се обсъжда възможността за създаването на книжни пари” – съобщава в един от докладите си Бургоан. Той пише за апели към патриотичните чувства на турците по улиците на Константинопол и разпалване на религиозния фанатизъм на мюсюлманите със зеленото знаме на войната³¹. Турските министри остават в условията на несигурност, защото върховната власт е поверена на владетел, който не е способен да изпълни и най-скромните функции. При случай на военен неуспех или социални вълнения, регентството или абдикацията на султана изглеждат неизбежни. Подготовката на конституцията изисква време, а тези, които участват в нейното изработване, рискуват да бъдат обявени за предатели. Публикуването на поредния том от английските Сини книги предизвиква силен негативен отзвук в Константинопол, тъй като турски функционери на различни нива в управлението се оказват компрометирани.

В такава драматична обстановка най-сетне Високата порта обявява наказанията за виновните за драмата в Солун и изплаща обеща-

ните компенсации. След три месеца на протакане на процедурата Турция изплаща по 606 хиляди франка на семействата на двамата убити дипломати и наказва с една година затвор управителя на Солун. Френското правителство настоява Високата порта да не допуска повече виновния да бъде държавен служител и изисква Турция да поеме писмено обещание в този смисъл³². С по-леки присъди и понижение са наказани и трима турски офицери, които не са направили необходимото, за да предотвратят убийствата. Не се изпълнява коректно и настояването на френското и германското посолство на обществено място в Солун да бъдат обявени присъдите под предлог, че се накърнява достойнството на местните турски институции.

БЕЛЕЖКИ

¹ AMAE, С. Р., Turquie, t. 404, p. 58. Ch. De Moüy, Souvenirs et causeries d'un diplomate, Paris, 1909, p. 41.

² Мулен е погребан в Париж в гробището Монпарнас.

³ При потушаването на въстанието в Перушица е убит френският търговец Гузон, а малко по-късно и друг френски поданик Алар и неговият преводач. По-късно е убит и един свидетел-християнин, който изобличава убийците на Гузон. В края на декември френският външен министър Деказ изпраща на посланик Бургоан следната телеграма: “Аз прочетох във вестниците, че авторите на убийството в Перушица са пуснати на свобода с гаранция и че свидетелите са били убити, въпреки обещанието на портата да обезпечи тяхната сигурност.

Кажете какъв демарш сте направили пред турското правителство и какво сте получили като удовлетворение?”

Бургоан потвърждава истинността на тази информация и уверява Деказ, че е наложил арестуването на убийците и е поискал компенсации в срок от 15 дни. По този въпрос той разговаря и с новия Велик везир Мидхад паша. AMAE, С. Р., Turquie, t. 407, p. 152, 220, 241.

⁴ Френският вицеконсул в София Льо Ге познава убийтия Жул Мулен от съвместната им работа като дипломати в Тунис. Вж. неговите доклади от 13 май 1876 г. Л. Льо Ге, Дипломатически доклади от София 1875–1877, София 1997, с. 64–65

Ето как предава събитията френското списание “Илюстрасион” в броя си от 13 май 1876 г. “Стотина християни, подпомогнати от американския консул

(Периклес Лазаро – б. м. Хр. Гл.) и действащи все още в неизвестно чий интерес, отвлекли едно младо българско момиче, приело исляма (Стефана Ланскова от село Богданци – б. м. Хр. Гл.). Тъпна мюсюлмани, възбудени от това, се разпалват и настоявайки да им бъде върната новата единовременка, нахлуват в джамията, където според тях се намирал американският консул. Тогава консулите на Франция и Германия, двама сродници, влизат в джамията, за да му помогнат, и загиват от побоя на мюсюлманите ...”, България. Френска хроника 1841–1878, съставител В. Василев, София, 1998, с. 64–66.

⁵ АМАЕ, С. Р., Turquie, t. 404, p. 87

⁶ Пак там, с. 93, 10.5.1876.

⁷ Пак там, с. 100.

⁸ Пак там, с. 131.

⁹ DDF, t. II, p. 54–56, 8.5.1856. Същият доклад е публикуван и в *Affaires d’Orient 1875–1876–1877*, p. 125–127, със съкращения; **Mitev, I.** *Le Mémoire de Berlin de 1876*, *Bulgarian Historical Review*, 1980, t. 2, p. 65. **Girault, R.** *Diplomatie européenne et impérialismes 1871–1914*, Paris, 1979, p. 81.

¹⁰ През 1850 г. в Гърция става инцидент с родения в Малта Пасифико, който има британски паспорт. Тъптата в Атина разграбва дома му и той се обръща директно към Палмерстон, който изпраща в Пирея английския военен флот. Командващият флота завладява гръцките кораби, макар че Русия и Франция протестират. В английския парламент Палмерстон произнася реч от 5 часа по случая, която завършва с думите: “Както римлянинът в Античността може да се чувства гарантиран от оскърбление само като каже: *Civis romanus sum*, така и английският поданик, където и да е, трябва да чувства увереността, че бдителното око и твърдата ръка на Англия ще го защитят от всякаква несправедливост. Това става популярен израз в Англия, а популярността на Палмерстон се увеличава. **Трухановски, В. Г.** Бенджамин Дизраели или историята на една невероятна кариера, Москва, 1993, с. 250.

¹¹ **Chasteney, I.** *L’enfance de la Troisième. Cent ans de République*. T. 1, 1870–1879, Paris, 1970, p. 272–5.

¹² От 533 депутати около 340 са републиканци, от които 98 са радикали, а 155 са монархисти (от тях 75 бонапартисти). 22 депутати се определят като “конституционалисти”, а около 15 не посочват принадлежност към нито един от двата големи политически лагера. **Chevalier, J.-J., G. Conac.** *Histoire des institutions et des régimes politiques de la France de 1789 à nos jours*, Paris, 1991, p. 257 / 8.

¹³ **Косев, К.** Бисмарк. Източният въпрос и българското освобождение 1856–1878, София, 2003, с. 240–242.

¹⁴ АМАЕ, С. Р., Turquie, t. 404, p. 148, 17.5.1876

¹⁵ Пак там, с. 152.

¹⁶ Affaires d'Orient 1875–1876–1877, p. 138.

¹⁷ AMAE, C. P., Turquie, t. 404, p. 236, 24.5.1876

¹⁸ Ch. De Moüy, Souvenirs ..., p. 44.

¹⁹ AMAE, C. P., Turquie, vol. 404, p. 279, 30.5.1876

²⁰ **Kuran, Er.** La politique d'Abdul-Hamid II dans la crise d'Orient (1876-1878), Revue d'histoire moderne et contemporaine, t. XXII, 1980, Paris, p. 37.

²¹ **Mitev, J.** Le Mémoire, p. 65.

²² DDF, t. II, p. 69, 8.6.1876.

²³ Литературата за “военната тревога” от 1875 г. е обширна – **Дебидур, А.** Дипломатическая история Европы 1814–1878, 1995, т. II, с. 416–417. **Miquel, P.** Histoire de la France. Paris, 1976.

²⁴ DDF, t. II, p. 73. Кризата във френско-германските отношения започва през април 1875 г., когато три немски вестника “Кьолнише цайтунг”, “Дойче алгемайне цайтунг” и “Ди пост”, публикуват няколко статии с открита атака на френската политика. Те развиват две тези – Франция създава лига на католическите държави срещу Германия и втората – Париж вече започва подготовка за реванш. “Ди пост” публикува статия под заглавие “Вижда ли се войната”. **Renouvin, P.** Les relations internationales de 1870–1916, Paris, 1954, p. 75–76.

На въпроса на германския посланик в Париж до Бисмарк дали трябва да успокои френския кабинет, канцлерът отговаря: “Вие трябва да оставите безпокойството да следва своя естествен ход”.

На 6 май 1875 г. в. “Таймс” публикува статия “Паника в Париж” от своя кореспондент Бловиц, свързан с френския външен министър Деказ. Тиер също бил на мнение, че само Русия може да спаси мира в Европа. Германският посланик временно напуска Париж. На 10 май царят Александър II се среща с кайзера в Берлин; същия ден Бисмарк обявява на Горчаков, че има някакво недоразумение с Париж и отстъпва.

²⁵ Пак там, с. 74–76, 21.6.1876.

²⁶ **Золотухин, М. Ю.** Русско-австрийские переговоры в 1875–1877 гг. Вокруг новых границ на Балканах, Bulgarian Historical Review, 1998, t. 1–2, p. 139 и сл. **Dioswegi, Ist.** L'Autriche-Hongrie et les perspectives d'une guerre russo-turque a l'automne 1876, Revue d'histoire moderne et contemporaine, 1980, t. XXVII, p. 85–93; Пак там, с. 80–93.

²⁷ **Косев, К.** Бисмарк, с. 328–330; В статията си “Германската политика и Източния въпрос”, публикувана в “Revue des Deux Mondes” от 1 август 1876, политическият коментатор на списанието Валбер е подчертал официалната позиция на Берлин за запазване на статуквото в Европейска Турция. “Германия е впрочем за мира и за прекратяването на войната между Турция и Сърбия; с. 700–703; четири месеца по-късно в статия, озаглавена “Последните надежди на

приятелите на мира” същият автор пише: “Германия е днес много миролюбива, тя е такава почти колкото Франция и гледа с огорчение, че Източният въпрос заплашва Европа с нови усложнения. Германия със съжаление ще гледа на установяването на Русия на р. Дунав, която счита за немска река и като необходим голям път за свободата на нейната търговия. Германия има една естествена антипатия към славяните Една голяма част от германските вестници открито обяви желанието си канцлерът на Империята да спре Русия още при първите ѝ стъпки или да се съюзи срещу нея с Англия и Австрия”, с. 697. **Vaglenov, M.** Matériaux publiés en France sur les événements dans les Balkans durant les années 1876–1877, *Bulgarian Historical Review*, 1976, t. 1, p. 105; **Кисинджър, X.** Дипломатията, София, 1994, с. 134.

²⁸ **Crampton, R.** Les changements d’attitude britannique envers la Turquie. Les dernières conséquences de la crise d’Orient, *Revue d’histoire*, 1980, p. 94–95. **Пантев, А.** Българският въпрос в Англия и САЩ, София, 2003, с. 56–57; **Генов, Р.** Гладстон, София, 1996.

²⁹ **Каменов, П.** Беямин Калай – проводник на австро-унгарската политика на Балканите, *Годишник на ВСУ*, 1997, т. III, кн. 1, с. 308–309.

³⁰ АМАЕ, С. Р., *Turquie*, t. 405, p. 172, p. 293

³¹ Пак там, с. 168, 19.7.1876.

³² Пак там, с. 198, 25.7.1876. На смърт са осъдени шестимата непосредствени участници в убийството, началникът на полицията на 15 години принудителен труд, командирът на турската корвета, която остава бездейна в пристанището – 10 години затвор и комендантът на гарнизона – 3 години. **Бамберг, Ф.** Източният въпрос, София, 2003, с. 417.